

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕВЕТИ

ПРОБЛЕМИ В ПРОУЧВАНЕТО НА ПЕРИОД «Е» В КАСТЕЛА ЯТРУС

Владимир Славчев

Кастелът Ятрус се намира в югозападната част на с. Кривина, Русенска област, на десния бряг на р. Янтра на около 3 км от мястото на вливането ѝ в р. Дунав. Той е описан още от К. Шкорпил¹. От 1958 г. до 1999 г. разкопан на няколко етапа от българо-немска експедиция².

Над руините на кастела през ранното средновековие кипи интензивен живот. Целта на настоящата работа е да разгледа проблема за прехода от античността към средновековието въз основа на археологическите данни от Ятрус, който тук е представен от материалите от период Е. Вниманието ни към него бе привлечено от факта, че за почти един век археологически проучвания на ранносредновековни обекти на територията на България, селището на това място остава единственото, за което се постулира непрекъснатото развитие през VII в. По този начин то остава единственото доказателство за континуирането между споменатите две големи епохи в историята на българските земи.

Датирането на средновековните периоди, освен в отделни статии³ и първи том на публикацията на обекта⁴, е окончателно направена в публикацията на средновековните селища в том III от М. Вендел⁵. Според него през средновековието могат да се обособят пет периода, обозначени с латинските букви от Е до I, всеки от който съдържа различен брой фази⁶. Най-ранният — Е — е датиран в VII в.⁷ На това мнение е и Й. Херман⁸. Според тези двама автори селището от този период е възникнало непосредствено след разрушаването на кастела в началото на VII в.⁹ Различно е мнението на българските археолози, участвали в проучването на обекта. Според тях селище от VII в. върху руините на Ятрус няма¹⁰. Съвсем крайна е позицията на П. Дякону, който заявява, че средновековното селище върху Ятрус се появява чак през XI в.¹¹

Според М. Вендел началото и края на отделните периоди и фази трябва да бъдат исторически предопределени¹². Тази постановка го принуждава

да се съобразява с исторически събития (някои от които е възможно да не са засегнали селището) и да вмести между тях изкуствено създадени периоди. По-правилно би било да се изходи от открития материал и да се използват писмените извори като коректив на датировките, вместо те да са водещ фактор. Така М. Вендел се опитва да вмести период Е между 600 г., откогато датират последните сведения за Ятрус у Теофилакт Симоката¹³ и 680 г., когато на територията между Дунав и Стара планина възниква Първата българска държава.

Друг недостатък на изследването на Вендел е обработката само на обектите, разкопани от немската експедиция. Ако в работата му бяха влезли и жилищата и стопанските съоръжения, проучени от българските археолози, работата само би спечелила. При такава частична обработка на средновековните обекти непременно би се стигнало до неточности и непълноти в резултатите. Макар че налице са и обективни препятствия за такова начинание (в някои от участъците, проучвани от българските колеги, разкопките не стигат в дълбочина, достатъчно да изчерпи средновековния пласт), работата с такава стеснена база данни винаги би следвало да води до предпазливост в крайните заключения. Не така е обаче в изследването на Вендел — въпреки липсата на информация за някои райони от проучваната територия, той заявява, че през различните периоди постройките се групират в различни участъци на кастела¹⁴. Без обработката на информацията за цялата разкопавана площ хронологическото обособяване на групи съоръжения¹⁵ е под съмнение.

Период Е е разделен на две фази¹⁶. Да разгледаме обектите и находките от тях поотделно.

Към първата фаза според Вендел принадлежи постройката 27/11N¹⁷. Тя се смята за най-ранното средновековно съоръжение, тъй като лежи върху пласт от периода D¹⁸. Самата сграда е почти напълно обезличена от покъсния строеж 30/14N и землянка 28/10N. Единствените находки, които говорят за някаква датировка освен стратиграфията, са безлични фрагменти късноантична керамика¹⁹. Трябва обаче да се отбележи, че от профила и плана, представени на изобр. 12 на с. 52 от III том на публикацията, ясно се вижда, че землянка 28/10N е разрушила цялата постройка 27/11N до първия ред камъни на основите. Тъй като профилът не е даден в дълбочина, връзката му с по-ранните пластове не може да се проследи. Но дори и да приемем, че отдолу лежи пласт от периода D, това не поставя постройката 27/11N в средновековието. Вече е ясно, че период D трябва да се раздели на два самостоятелни периода — D1 и D2, добре засвидетелствани стратиграфски²⁰. Ако мнението на Вендел, че пластът под 27/11N е от период D, е вярно, това не изключва принадлежността му към период D1, при което споменатата постройка попада в следващия я период D2.

Към втората фаза на период Е според Вендел принадлежат сградите от кирпич 30/14N, 75/6S и 55/4S, както и землянките 61/13N и 66/23N²¹.

Сградата 30/14N според Вендел стратиграфски е по-късна от постройката 27/11N, тъй като основите на първата нарушават втората²². Това обаче не е потвърдено от документацията — нито профилът на 27/11N, нито профилите на 30/14N го показват²³. Нещо повече, това не се вижда и от хоризонталните планове на споменатите постройки²⁴. Смятаме, че стратиграфското съотношение на едната сграда към другата не е изяснено. Керамиката показва следното съотношение — 283 фрагмента от 95 късноантични съда; 107 фрагмента от 37 ранносредновековни съда (един от тях направен на ръка) и 20 фрагмента от 7 късносредновековни съда. От находките следва да се отбележат фрагмент от глинена лампа (кат.№ 492), открит на пода. Той е от тип, характерен за период D²⁵. Освен това тук е открита монета на Михаил IV (кат. № 504), датирана в 1034-1041 г.²⁶ Има и няколко спорни находки. Така например, в каталога на дребните находки като намерена в сграда 30/14N е описана фибула с подвито краче (кат. № 665), характерна за период D²⁷. Тя обаче не е включена в каталожното описание на обекта²⁸. Бронзова закопчалка (кат. № 655) в каталожното описание пък е отбелязана като открита в 30/14N²⁹, но в каталога на дребните находки пък е описана като намерена в землянка 28/10N³⁰.

Тези факти поставят под съмнение затвореността на комплекса 30/14N. Материалите от него могат да се датират от края на V-началото на VI в. (лампата) до XIV в. (сграфито керамиката). Съвсем ясно е, че тази сграда не може да има толкова продължителен живот — отгоре ѝ лежат поне три по-късни землянки, датирани в различни фази на периода F (от края на VII до края на IX в. по Вендел)³¹. Според профилите 2 и 3³² постройката лежи върху пласт от периода D, но отново нямаме възможност да видим пластове в дълбочина и да се уверим в това. Несигурната стратиграфска позиция — неизяснената връзка с 27/11N и с пластове на кастела — позволява свободното опериране с фиксирането на 30/14N във времето.

Друга сграда от втората фаза на период E е 75/6S. Тя е доста разрушена от гробни ями от времето на Възраждането и от землянка 76/9S от период F (края на VII до края на IX в.)³³. Според Вендел стената ѝ е вкопана в разрушенията, бележещи края на период D³⁴. Тя е нарисувана в един от профилите, публикувани в първия том на публикацията на Ятрус³⁵. Там обаче се вижда, че тя започва веднага над пласт от период, означен като В/С. В този участък период D не е отбелязан и може би стената принадлежи към него. В обекта са открити само керамични фрагменти, определени като късноантични, но липсва статистика на намерената керамика³⁶.

Към втората фаза на период E принадлежи и «сграда 55/4S». Това всъщност е част от стена. Вендел отбелязва, че поради разрушенията находките в този участък не могат да се разглеждат като комплекс³⁷. В профила личи, че стената лежи върху пласт от периода D³⁸. Отново обаче пластове не могат да се проследят в дълбочина и това не може да се провери.

Към втората фаза на период Е Вендел отнася и землянка 66/23N. От профилите на обекта личи, че тя е вкопана по-късно от разрушаването на стена, принадлежаща към период D³⁹. Находките от нея обаче са разнообразни. Открити са 130 фрагмента от 22 късноантични съда, 34 фрагмента от 9 ранносредновековни съда и 73 фрагмента от 15 късносредновековни съда. В землянката са намерени и две монети — една на Лициний (кат. № 43), датирана 313-317 г. и една неидентифицирана (кат. № 502), датирана в VI в. Освен тях е открита лъчева фибула (кат. № 664)⁴⁰. Според Й. Херман фибулата е от ненарушената част на землянката⁴¹. Той я датира в VII в. и я свързва със славяните⁴². Трябва обаче да се внесат някои корекции. Датировката на тези късни лъчеви фибули е средата на VI-VII в. и те са характерни не само за славяните. Част от тях се откриват на територии, заселени от германски, тюркски и сармански племена, обединени в аварската държава⁴³. Отново се сблъскваме с разновременен материал. Ако приемем, че на място не са различени по-късни средновековни нарушения, можем да предположим, че фибулата е в контекста на късноантичната керамика и монетата от VI в. Наличието на землянка — типично славянско жилище — в контекста на ранновизантийско селище не е невъзможно. Присъствието на славяни в крепости по Дунавския лимес след средата на VI в. вече е доказано археологически⁴⁴. Това обаче е само една от възможностите. Землянката 66/23N със същия успех може да бъде и ранно- или късносредновековна, при разкопаването на която не е хванат точно пода и към находките да са добавени късноантичната керамика, монетите и лъчевата фибула. Е можем да проверим правилността на тези хипотези стратиграфски, тъй като въпросната землянка е изолирана от останалите комплекси и не може да се свърже пряко с тях.

Последният комплекс, датиран във втората фаза на период Е от Вендел, е землянката 61/13Na. Той е описан в първи⁴⁵, а не в трети том от публикацията на Ятрус, където М. Вендел събира всички средновековни обекти, с изключение на споменатия. На пода на тази землянка е открита аварска апликация със сърцевидна форма⁴⁶. При датироването ѝ обаче Й. Херман пише, че тя е намерена на пода на късната землянка 61/13Nb⁴⁷. Тази находка също не е включена в каталога на дребните находки от средновековните селища над Ятрус, публикуван от Вендел в трети том, макар авторът да я цитира като датираща за периода Е⁴⁸. Според Херман тя се датира в края на VI до ранния VIII в.⁴⁹

В каталога на дребните находки Вендел публикува две трипери аварски върха за стрели (кат. №№ 613 и 614), открити в землянка 61/13Na⁵⁰. В каталожното описание на обекта обаче, публикувано в първи том, те не са споменати сред находките⁵¹. Тези върхове не могат да са етнически индикатор. Освен това датировката им на Долния Дунав е твърде широка — V-XIV в.⁵²

В каталожното описание на землянка 61/13Na не само липсва статистика на откритата керамика, но дори не е написано, дали такава е открита.

По наше мнение, отбелязаните недостатъци в проучването на период Е сериозно подронват тезата на Й. Херман и М. Вендел за продължаването на живота в Ятрус непосредствено след разрушаването на кастела около 600 г. Променени са някои датировки, за да стане възможно постулирането на селище, съществувало от началото на VII в. докъм края на третата му четвърт. Трябва да споменем и отдавнашния спор за наличието на късноантична керамика в средновековните комплекси. Докато според българските археолози това се дължи на вкопаването на землянките в по-ранните пластове⁵³ и този въпрос не е напълно изяснен⁵⁴, Вендел заема друго становище. Според него част от късноантичната керамика се запазва в ранносредновековната култура⁵⁵. Твърденията на Б. Бьотгер, обработил откритите фрагменти от късноантични съдове, че има известна промяна по форма, украса и цвят⁵⁶, изглеждат неубедителни — самият той преди това е констатирал, че за период D не са ясни данните за еволюционните етапи на керамичните съдове⁵⁷.

Струва ни се, че периодът Е е изкуствено създаден, като в него са включени по-ранни (сгради) и по-късни (землянки) от VII в. комплекси. Неясната стратиграфска позиция, смесените материали и липсата на точно датиращи находки позволяват това. Мнението ни обаче не може да бъде потвърдено или отхвърлено, тъй като споменатите обекти отдавна не съществуват. Въпросът за приемствеността между античната и средновековната култури остава открит. Но тезата за континуитета между тях въз основа на резултатите от разкопките в Ятрус е сериозно критикуема и спорна. Да се надяваме, че в бъдеще едни по-прецизни проучвания на подобни обекти ще помогнат за изясняването на този спорен момент в историята и археологията.

БЕЛЕЖКИ

¹Вж. T. Ivanov. *Schriftquellen und geographische Karten zur Geschichte von Iatrus*. — *Klio* 47, 1966, S. 5-10.

²Резултатите от разкопките, освен в отделни статии, са обобщени и публикувани в пет тома от поредицата *Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike* — № 17. Предстои издаването на шести том.

³Д. Митова-Джонова. Средновековното селище над античния кастел Ятрус. — *Археология*, 1970, 3, с. 11-16; J. Hermann. *Einige Gesichtspunkte und Ergebnisse der Ausgrabungen in der frühgeschichtlich-bulgarischen Siedlung von Krivina, Bez. Ruse (VR Bulgarien)*. — *Ausgrabungen und Funde*, 1971, 1, S. 49-56.

⁴*Iatrus-Krivina*, Bd. 1. Berlin, 1979, S. 95-99, 101-117.

⁵*Iatrus-Krivina*, Bd. 3. Berlin, 1986, S. 27-210.

⁶Op. cit., S. 183 f.

⁷Op. cit., S. 183-185.

⁸Op. cit., S. 10, 18.

⁹Op. cit., S. 5, 17, 183-184; Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 101 f.

¹⁰Вж. мненията на В. Димова — Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 95-99; Ст. Михайлов — Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 211-212; Т. Иванов — Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 214; Ж. Въжарова — Iatrus-Krivina, Bd. 4. Berlin, 1991, S. 299-301, 314-319.

¹¹P. Diaconu. Sur les problemes archeologiques de la cite d'Iatrus. — Dacia N.S. XXXII, 1988, 1-2, p. 202.

¹²Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 184.

¹³За сведенията за Ятрус у античните автори вж. Т. Ivanov. Schriftquellen und...

¹⁴Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 107-112.

¹⁵Пак там.

¹⁶Iatrus-Krivina, Bd. 3., S. 184-185.

¹⁷Пак там.

¹⁸Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 51-52, Abb. 12; S. 108-109.

¹⁹Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 51.

²⁰Iatrus-Krivina, Bd. 4, S. 6, 10, 26, 61, 141-144; Iatrus-Krivina, Bd. 5. Berlin, 1995, S. 51-66; L. Vagalinski. Ne varietatem timeamus — uber die Chronologie des spatantiken Kastells Iatrus an der unteren Donau (Objekt XLIV). — Archaeologia Bulgarica VII, 2003, 2, S. 52-76.

²¹Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 185.

²²Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 109, 184-185.

²³Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 52, Abb. 12; S. 53, Abb. 13.

²⁴Пак там.

²⁵Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 165, Taf. 59.

²⁶Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 207.

²⁷Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 179, Taf. 65.

²⁸Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 53-56.

²⁹Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 55.

³⁰Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 178-179, Taf. 64.

³¹Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 53, Abb. 13; S. 108-112, 183, 186-188.

³²Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 57, Abb. 15, 16.

³³Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 102, Abb. 50.

³⁴Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 103.

³⁵Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 77, Abb. 34, Profil T9 Nord.

³⁶Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 103.

³⁷Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 92-93.

³⁸Пак там, Abb. 42.

³⁹Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 143, Abb. 68.

⁴⁰Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 114, Abb. 46a; S. 144; Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 78, 79; Taf. 65.

⁴¹Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 114.

⁴²Iatrus-Krivina, Bd. 2, Berlin, 1982, S. 115.

⁴³L. Vagalinski. Zur Frage der ethnischen Herkunft der späten Strahlenfibeln (Finger- oder Bugelfibeln) aus dem Donau-Karpaten-Becken (M. 6-7 Jh.). — Zeitschrift für Archäologie, 1994, 28, S. 293-294.

⁴⁴С. Ангелова. По въпроса за раннославянската култура на юг и на север от Дунав през VI-VII в. — Археология, 1980, 4, с. 2-4.

⁴⁵Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 142.

⁴⁶Пак там, S. 114, Abb. 46: 9.

⁴⁷Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 142.

⁴⁸Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 185.

⁴⁹Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 142.

⁵⁰Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 174, Taf. 64.

⁵¹Iatrus-Krivina, Bd. 1, S. 142.

⁵²P. Diaconu. Sur les problèmes..., p. 199; В. Йотов, позовавайки се на мнението на А. Медведев, отбелязва, че макар обикновено подобни върхове да се датират в VI-VIII в., не бива да се забравя, че не се появяват още в I хил. пр. Хр. — вж. В. Йотов. Въръжението и снаряжението от българското средновековие (VII-XI в.). Варна, 2004, с. 30.

⁵³V. Dimova. Mittelalterliche Keramik. — Klio 47, 1966, S. 257.

⁵⁴Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 212.

⁵⁵Iatrus-Krivina, Bd. 3, S. 115-118.

⁵⁶Пак там.

⁵⁷Iatrus-Krivina, Bd. 2, S. 33.